

לזכור וגם לשכוח

מבט ישראלי אל העבר היהודי

ציון • עד • תשס"ט

לזכור וגם לשכוח

מבט ישראלי אל העבר היהודי

ציון

רבעון לחקר תולדות ישראל

שנה עד • תשס"ט

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

לזכור וגם לשכוח

מבט ישראלי אל העבר היהודי

עורכים:

אלברט באומגרטן, ג'רמי כהן, עזרא מנדלסון

החברה ההיסטורית הישראלית
ירושלים

מועצת המערכת

פרופ' יוסף קפלן – יו"ר, פרופ' אלברט באומגרטן, פרופ' ישעיהו גפני, פרופ' אברהם גרוסמן, פרופ' ישראל יובל, פרופ' נדב נאמן, פרופ' קנת ר' סטאו, פרופ' משה רוסמן, פרופ' שולמית שחר, פרופ' יוסף שלמון, פרופ' אניטה שפירא.

מזכיר כללי, החברה ההיסטורית הישראלית: צבי יקותיאל

ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

הכרך יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות, האוניברסיטה העברית – המכון למדעי היהדות, אוניברסיטת תל אביב – הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, אוניברסיטת בר-אילן – הפקולטה למדעי היהדות, האוניברסיטה הפתוחה והקקן על שם יצחק ל' ורחל גולדברג ז"ל

מסת"ב 3-255-227-965-978

מספר קטלוגי 185-578

ISSN 0044-4758

© כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים

ת"ד 4179, ירושלים 91041. טל': 02-5650444 פקס: 02-6712388.

דואר אלקטרוני: shazar@shazar.org.il; אתר האינטרנט: www.shazar.org.il

אין להעתיק או להפיץ חוברת זו או קטעים ממנה, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סידור ועימוד: מרכז זלמן שזר • הדפסה: דפוס 'גרפית' בע"מ, ירושלים

התוכן

7	עזרא מנדלסון: מבוא: לזכור וגם לשכוח
17	נדב נאמן: השפעת שישים שנותיה של מדינת ישראל על התמורות בחקר תולדות עם ישראל בתקופת המקרא
45	דניאל שוורץ: מלחמות וקדמוניות בין מצדה ליודפת – תהפוכות יוספוס במחקר העברי משנות השלושים לשנות התשעים
65	אהרן אופנהיימר: התמורות בחקר מרד בריכוכבא בשישים שנות המדינה
95	דניאל י' לסקר: מקרבן לרוצח: יחסי יהודים-נוצרים בימי הביניים – היסטוריוגרפיה בראי מדינת ישראל
109	איבן (ישראל) מרקס: ההיסטוריוגרפיה הישראלית של תולדות היהודים בימי הביניים: מפוזיטיביזם לאומי להיסטוריה תרבותית וחברתית חדשה
141	משה רוסמן: פסק דינה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית על החסידות
177	מוטי זלקין: בין 'בעלי האנושיות' ל'בעלי הלאומיות': גלגולי מחקר הנאורות היהודית במדינת ישראל
193	יעקב ברנאי: השפעתה של מדינת ישראל על כתיבת ההיסטוריה של יהודי ארצות האסלאם בעת החדשה
219	דן מכמן: האם יש 'אסכולה ישראלית' בחקר השואה? חקר השואה וחקר האנטישמיות לאור השואה במדינת ישראל
245	בילי מלמן: שוליים ומרכז: היסטוריה של נשים והיסטוריה של מגדר בישראל
267	גור אלרואי: 'ההגירה הנעלמה': יחסה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית להגירה ממזרח אירופה, 1881–1914
287	אניטה שפירא: ההיסטוריוגרפיה של הציונות ומדינת ישראל בשישים שנות מדינה
311	מרדכי בראון: ההיסטוריוגרפיה הישראלית של הסכסוך הישראלי-הערבי

339	דוד נתן מאירס: בין ישראל לעמים: הרהורים על מצב לימודי ההיסטוריה היהודית בישראל
353	קימי קפלן: שקיעה ושכחה, פריחה ועניין - מגמות ומאפיינים בחקר האורתודוקסיה
373	יפעת וייס: מרחב מקומי, זמן ישראלי - מפת דרכים
397	מפתח
410	רשימת המשתתפים
IX	סיכומים באנגלית

מבוא: לזכור וגם לשכוח

מאת עזרא מנדלסון

'השכחה... היא גורם הכרחי ביצירת האומה,
ומשום כך התפתחות המחקר ההיסטורי
מסוכנת ל[עקרון] הלאומיות' (ארנסט רנן,
'אומה מהי?', 1882).

בשנת השישים להקמתה של מדינת ישראל מצאו לנכון עורכי כתב העת 'ציון' להקדיש כרך שלם של כתב העת לדיון בהיסטוריוגרפיה של תולדות עם ישראל פרי עטם של חוקרים ישראלים החיים ויוצרים במדינת ישראל. החלטה זו נראית טבעית ומתבקשת, הן לאור העובדה שההיסטוריה של עם ישראל זוכה במדינה לחשיבות רבה, הן משום ש'ציון' הוא כתב העת העברי המוביל בארץ ובעולם להיסטוריה יהודית, והחברה ההיסטורית הישראלית, המוציאה אותו לאור, ממלאת תפקיד מרכזי בעידוד ובתמיכה של תחום ההיסטוריה של עם ישראל והוראתה במדינת ישראל.

על כן הוזמנו היסטוריונים ידועים, העוסקים בתקופות השונות של תולדות ישראל, לסקור ולנתח את ההישגים של ההיסטוריוגרפיה הישראלית, לבחון מה נעשה ומה לא נעשה, להתייחס לאיכות העבודה ולמשימות הממתונות לטיפול, ומעל לכל לתת מענה לשאלה: מה הם האפיונים העיקריים של ההיסטוריוגרפיה היהודית הנכתבת בארץ? להרחבת היריעה, הוזמנו גם שני היסטוריונים הפועלים מחוץ למדינת ישראל, והם נתבקשו לכתוב על ההיסטוריוגרפיה הישראלית ועל אפיוניה המיוחדים מנקודת ראותם כחוקרים הפועלים בתפוצות (ראו מאמריהם של איבן מרקוס ודוד מאירס).

העורכים קיוו שהמשתתפים בכרך יתמודדו עם הסוגיה החשובה ביותר להבנת המפעל ההיסטוריוגרפי בישראל: באיזו מידה מושפעים ההיסטוריונים היהודים בארץ מעצם היותם אזרחים או תושבים של מדינת ישראל, וכיצד – אם בכלל – באה השפעה זו לידי ביטוי ביצירותיהם? מוסכם על הכול שההיסטוריון היהודי החי בארץ פועל בהקשר פוליטי-תרבותי-אידאולוגי מיוחד במינו, שאין לו אח ורע בשום מקום אחר בעולם שכותבים בו היסטוריה יהודית. אין עוד מדינה בעולם הרואה בהיסטוריה היהודית מרכיב מרכזי ואפילו קריטי בגיבוש האידאולוגי וביצירת הזהות של האזרח (היהודי, כמובן) מן השורה. אין עוד מדינה המחייבת את אזרחיה כולם ללמוד היסטוריה יהודית בבית הספר, ומתוך ספרי לימוד היוצאים לאור באישור משרד החינוך הממלכתי. רק בארץ יש לכל אוניברסיטה חוג מיוחד להיסטוריה של

* אבקש להודות לשני שותפי בעריכת הכרך הזה של כתב העת, אלברט באומגרטרן וג'רמי כהן, וכן לירחמיאל כהן, לאריה גורן ולסטיבן אשהיים, על הערותיהם החשובות.

עם ישראל, וכך גם בכמה מכללות המלמדות יהדות. דווקא בגלל חשיבותה הלאומית של 'הבניית האומה', הפכה ההיסטוריה היהודית רק במדינת ישראל לשדה קרב כמעט אלים, שבו מתנגשים גרטיבים שונים אלה עם אלה.

ל'גרטיב-העל' ('מטה-גרטיב') הציוני הקלסי, שהוא חילוני בעיקרו ובמידה מסוימת מזוהה עם עמדותיה של הציונות הסוציאליסטית (בעיקר מפלגת מפא"י ההיסטורית עם מפלגות ציוניות אחרות ועם תנועות הנוער), יש כמה מרכיבים. גרטיב זה טוען שהציונות היא ללא ספק 'תנועת השחרור של העם היהודי'; רואה ביהודים בעת החדשה לאום ככל הלאומים; שואף לחדש את ריבונותו של העם היהודי במולדתו היחידה, ארץ ישראל, השייכת כולה לו (לפחות בתאוריה); מצדיק ומקדש ללא היסוס את אירועי תש"ח והקמת המדינה היהודית; רואה בתחיית השפה העברית כלשונו הלאומית של הלאום העברי תהליך חיוני; מגנה שילוב יהודי בתוך העמים שבקרבם הם חיים ('התבוללות' בלקסיקון הציוני); מתנגד לחרדיות אנטי לאומית; מעלה על נס את הססמה של 'שלילת הגולה' (כיוון שאין עתיד ליהודי הגולה בגלל ההתגברות הבלתי נמנעת של האנטישמיות); מדבר על הצורך להקים דור חדש של 'יהודי השרירים'; ודוגל בשינוי מהותי בפרופיל הכלכלי-החברתי היהודי. אכן, גרטיב-על זה עדיין קיים, ואולי עדיין שולט (בגרסאות שונות). הוא בודאי קיים בתקשורת ובבתי הספר ובשיח הפוליטי-התרבותי. ואולם אירועים והתפתחויות שקרו בארץ מאז 1948, ורעיונות חדשים שמקורם בחו"ל, כמו הפוסט מודרניזם, האנטי קולוניאליזם והאוריינטליזם נוסח אדוארד סעיד, חברו יחד כדי לעודד את גיבושם של גרטיבים שונים במהותם. הם באים לידי ביטוי מפי פוסט ציונים משמאל ודתיים-לאומיים וחרדים מימין, המקפידים, לדוגמה, שלא להזכיר את הגרטיב האנטי ציוני של רבים מן הפלסטינאים אזרחי מדינת ישראל, נושא מרתק וחשוב שלא יידון כאן.¹

זאת ועוד, חשוב לשאול על מה אנחנו כותבים ועל מה אנו מעדיפים שלא לכתוב. החוקר הצרפתי המהולל ארנסט רנן הרצה, בשנת 1882, הרצאה בשם 'אומה מהי?'. רנן טען שתהליך גיבוש האומה המודרנית מחייב לא רק לזכור עובדות חשובות בתולדות העם, אלא גם לשכות, ואפילו לסלף ולעוות עובדות ואירועים המפריעים לעיבוד המיתוס הלאומי הרצוי והדרוש.² האם גם ההיסטוריוגרפיה הישראלית עושה זאת?

א

אין ספק שכתובת ההיסטוריה (כמו מחקרם של מקצועות נוספים במדעי הרוח והחברה, דוגמת סוציולוגיה וארכאולוגיה) הייתה – ועודנה – במקרים רבים מפעל אידאולוגי, הואיל ומטרתה

1 ניסיון קודם לסקור את ההישגים של ההיסטוריוגרפיה היהודית (ולא רק זו הישראלית) נעשה בשנת 1994. ראו: Jonathan Frankel (ed.), *Reshaping the Past: Jewish History and the Historians* (Studies in Contemporary Jewry, 10), New York 1994

2 הרצאתו של רנן, שהתפרסמה לאחר זמן, מובאת בתרגום אנגלי במקראה בעריכת Geoff Eley and Ronald Grigor Suny, *Becoming National: A Reader*, New York– Oxford 1996, p. 45

יכולה להיות קידום של רעיון מסוים או של עמדה פוליטית כלשהי. להיסטוריון יש לעתים 'אג'נדה', דהיינו סדר יום מחקרי, במודע או שלא במודע. יש היסטוריה לאומית שיוצרים היסטוריונים השייכים בעצמם ל'מחנה הלאומי', ואין זה מעלה או מוריד אם מדובר בתולדות הארצות ה'צ'כיות, אירלנד, סרביה או אוקראינה. היסטוריונים בעלי עמדה שמאלית מצדיקים בדרך כלל את המהפכה הרוסית, או לפחות את הפרק הראשון שלה, שבו נלחן עוד היה בשלטון, ואילו חוקרים בעלי עמדה ימנית שוללים את המהפכה מכול וכול, ורואים בתפיסת השלטון הבולשביקית מעשה בלתי חוקי בעליל ואסון לעם הרוסי ולעולם כולו. כאשר מדובר בתולדות היהודים, יש היסטוריה ציונית ואנטי ציונית, היסטוריה חרדית וחילונית ואף היסטוריה שמאלית וימנית. אכן, ידועה האמרה, שאלוהים אינו יכול לשנות את העבר, רק ההיסטוריון מסוגל לעשות זאת.

הטענה שההיסטוריה איננה יכולה להיות 'אובייקטיבית', שכן אין היא נכתבת בחלל הריק, בידי מלומדים המנותקים לגמרי מן הסביבה שבה הם חיים, אינה חדשה, ואין היא תולדה של העידן הפוסט מודרני. כמעט כל העוסקים בתחום זה מודים, מזה זמן, שההיסטוריה אינה מדע מדויק, גם אם ההיסטוריון הטוב והמקצועי שואף בכל מאודו להגיע לכתיבה חופשית מדעית קדומת ומהשפעות הנובעות מתולדות חייו או מדעותיו האישיות.

ידועה ומקובלת הטענה, שאם רוצים להבין מחקר היסטורי לעומק, יש להכיר ראשית כול את ההיסטוריון שכתב אותו – תולדות חייו, ההקשר הפוליטי-התרבותי-החברתי שבו הוא צמח וחי, דעותיו הפוליטיות והדתיות, וכן הלאה. וכך כתב היסטוריון בריטי מפורסם בספר שהפך קלסי: "...כאשר אנו לוקחים לידינו ספר היסטורי, עלינו לחשוב ראשית כול על ההיסטוריון שכתב אותו ולא על העובדות המוצגות בו".³ כך, לדוגמה, ייתכן שלא נוכל להבין את התזה במחקרו הגדול של אדוארד גיבון על נפילת רומא האימפריאלית אם לא נעמוד על האירועים המרכזיים שקרו בזמנו של ההיסטוריון הגדול הזה – המהפכה האמריקנית, אופייה של אנגליה בתקופתו, ההשכלה האירופית שמתחה ביקורת נוקבת על היבטים מסוימים הנוגעים לכנסיות הנוצריות, ועוד.

טענה זו תקפה גם ביחס להיסטוריה של ארצות הברית: היסטוריונים שהזדהו עם המרד של הדרום בשנות השישים של המאה התשע עשרה (קצתם 'דרומיים') טענו שלינקולן בגד בחוקה הקדושה של האבות המייסדים, ואילו היסטוריונים שהזדהו עם הצפון (קצתם 'צפוניים') ראו בו גיבור לאומי שהציל את מדינתו מהתפרקות מוחלטת. כמו כן, אי אפשר לטעון כי פרידריך אנגלס, שותפו הגדול של קרל מרקס ואחד מאבות הסוציאליזם ה'מדעי', הציג מחקר 'אובייקטיבי' כאשר כתב על מעמד הפועלים באנגליה, אם כי נודעת למחקרו חשיבות עד עצם היום הזה. קשה להגזים בהשפעתם של אירועים היסטוריים גדולים על ההיסטוריון, אם במודע אם שלא במודע. ונדגים את דברינו מן הימים האלה (ראשית שנת 2009): יש להניח כי מי שיכתבו בעתיד על היחסים בין השחורים ללבנים בארצות הברית יושפעו מאוד מבחירתו של ברק אובמה לנשיא, בחירה שנראתה בלתי אפשרית לפני זמן לא רב, בגלל צבע עורו ורקעו האישי (ואפילו שמו) של הפוליטיקאי יוצא הדופן הזה.